

Magdalena Maciejewska

Interdyscyplinarna Szkoła Doktorska Nauk Społecznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ORCID: 0000-0001-8523-3310

Maria Szczepska-Pustkowska, Sylwester Zielka (red.),
Religijność i duchowość
z perspektywy pedagogicznej od idei do empirii
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2022, ss. 368

Pozornie mogłoby się wydawać, że rozważania poświęcone takim zagadnieniom jak religijność i duchowość powinny być zarezerwowane przede wszystkim dla teologów. W rzeczywistości jednak wspomniane kategorie mają wiele wspólnego z pedagogiką i to właśnie na tych powiązaniach skoncentrowali się autorzy książki pt. *Religijność i duchowość z perspektywy pedagogicznej od idei do empirii*. Wspomniana publikacja była owocem zorganizowanej w 2020 roku na Uniwersytecie Gdańskim Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Edukacja i religia – uwikłania, konfrontacje, rozwiązania”. Pięć części, na które została podzielona, odpowiada nie tylko wiodącym tezom skonstruowanym przez jej autorów, ale także sposobom realizacji poszczególnych tematów.

W pierwszej z nich pt. *Idee* można znaleźć cztery teksty. Autorem pierwszego z nich jest Rafał Włodarczyk, którego w sposób szczególny zainteresował *Fundamentalizm w perspektywie koncepcji krytyki autorytarnych ideologii Ericha Fromma*. Ciekawy punkt wyjścia w przypadku tego tekstu stanowi już sama biografia wspomnianego w tytule

artykułu filozofa, którego formacja duchowa i intelektualna nie zaistniałyby bez ortodoksyjnego judaizmu, od którego jednak wraz z upływem lat coraz bardziej się dystansował. Jego kolejne doświadczenia życiowe związane m.in. z marksizmem i psychoanalizą spowodowały, że przyjął on, że „religia ma trojaką funkcję: dla całej ludzkości jest pocieszeniem wobec niedostatków życia; dla przeważającej większości ludzi zachętą do emocjonalnej akceptacji swej sytuacji klasowej; dla panujących ulgą w poczuciu winy wywołanym przez cierpienie tych, którzy uciskają”¹. Religię uważał więc za element hamujący rozwój zarówno w ujęciu jednostkowym, jak i społecznym. Jednakże jego poglądy na ten temat ewoluowały – wspomniany przedstawiciel Szkoły Frankfurckiej zrezygnował z oddzielania ideologii świeckich od religijnych, twierdząc, że obie zaspokajają w człowieku głód posiadania punktu odniesienia i czegoś, czemu jest się oddanym.

Na analizie kilku sytuacji opisanych w Księdze Rodzaju skoncentrował się Piotr Petrykowski, autor tekstu *Testament Adama – czy odrzucony spadek*. Próbując znaleźć powiązania pomiędzy współczesnymi dylematami moralnymi a stworzeniem świata czy też grzechem pierworodnym, doszedł on do wniosku, że w zbyt małym stopniu zwraca się uwagę na często niedosłownie pojawiającą się na kartach Starego Testamentu kategorię relacyjności. To właśnie w jej ignorowaniu autor dostrzega przyczynę wielu bieżących problemów związanych m.in. z relacjami międzypokoleniowymi oraz dylematami oscylującymi wokół prawa jednostki do wolności i konieczności dostosowywania się do odgórnych norm i zasad.

Z kolei na przemianach związanych z pedagogiką religii skupiła się Monika Humeniuk, autorka artykułu *Między ortodoksją a herezją w pedagogice religii – hermeneutyczne i estetyczne inspiracje myślą Gianniego Vattima, Luigię Pareysona i Eriki Fischer-Lichte*. Rozważania wymienionych w tytule twórców, a także nader często pomijane kategorie, takie jak chociażby „produktywność interpretacji”, pozwalają nie tylko na poszerzenie badawczego horyzontu, ale także uwzględnienie kulturowej specyfiki prowadzonych badań.

---

¹ E. Fromm, *Dogmat Chrystusa*, przeł. J. Miziński, w: E. Fromm, *Dogmat Chrystusa i inne pisma religioznawcze*, Lublin 1992, s. 41.

Na inny rodzaj kulturowego fenomenu zwrócił także uwagę Jarosław Marzec, autor tekstu *Zawiedzione nadzieje – neoliberalne konteksty ruchu mindfulness*. Cieszący się coraz większą popularnością nurt, idealnie wpisujący się we współczesną „rewolucję uważności”, często pozbawia się teoretycznych założeń, a praktykujące go osoby nie znają odpowiedzi na pytanie, dlaczego to robią. Sam autor nie jest względem mindfulness krytyczny z pobudek ideologicznych – dostrzega jego pozytywne wykorzystanie m.in. w psychoterapii, jednakże ma wrażenie, że stało się to terminem równie popularnym, co niezrozumianym i sprowadzonym do kolejnego elementu kultury instant.

W części II – *Poglądy* – można znaleźć tekst Sylwestra Zielki pt. *Religia i edukacja w poglądach Nowych Ateistów*. Zaskakiwać może nieco już sam wstęp, w którym autor twierdzi, że „w Polsce (lecz nie tylko) ateizm nie ma dobrej sławy, mówi się o nim zazwyczaj źle, niepoważnie, znacząco przemilcza lub traktuje z pobłażliwą wyższością”². Nowy Ateizm jest przez niego uważany za nurt bardzo istotny, choć niedysponujący nowymi propozycjami w obrębie edukacji religijnej. Jego wyznawcy nader chętnie sięgają bowiem po argumenty emocjonalne związane m.in. z wojnami na tle religijnym przywoływane w tekstach, których autorami są reprezentanci tego nurtu.

Marek Piedziewicz, autor tekstu *Wychowanie religijne w ujęciu arcybiskupa Fultona J. Sheena*, skupił się na holistycznym podejściu do wychowania religijnego prezentowanym przez wymienionego w tytule kapłana. Jego działania wpisujące się w nurt „nowej ewangelizacji” m.in. ze względu na wykorzystywanie środków masowej komunikacji i docieranie z przekazem do ludzi młodych cieszyły się olbrzymią popularnością oraz duszpasterską skutecznością. Jego aktywność, której apogeum datuje się na lata 50. XX wieku, zbiegła się w czasie z nagłym wzrostem liczby osób wierzących i ogólnym zainteresowaniem tematami religii i Kościoła. W związku z tym w stosowanych przez niego metodach oraz sposobie narracji upatruje się współcześnie szansę na odwrócenie trendu sekularyzacyjnego m.in. na terenie Polski.

---

² S. Zielka, *Religia i edukacja w poglądach Nowych Ateistów*, w: *Religijność i duchowość z perspektywy pedagogicznej od idei do empirii*, red. M. Szczepska-Pustkowska, S. Zielka, Gdańsk 2022, s. 91.

Z kolei Jarosława Jarosza zainteresowało *Szkolnictwo i wychowanie w ujęciu Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego*. Fundamentem tego specyficznego systemu edukacyjnego, który w sposób szczególny rozwinęła Ellen Gould White, jest wiara w Boga. W związku z tym wśród najważniejszych celów wychowawczych znajduje się nie tylko przygotowanie do wykorzystywania zdobytej wiedzy i umiejętności w praktyce, ale przede wszystkim harmonijny rozwój, który ma służyć Bogu i innym ludziom. Wspomniana pisarka i adwentystka podkreślała, że „życie na ziemi jest początkiem życia w niebie; wychowanie na ziemi jest wstępem, jest przeszkoleniem do życia według zasad nieba. To, jacy jesteśmy teraz pod względem charakteru i świętej służby, wskazuje, czym będziemy w przyszłości”³.

Część III poświęcona została tożsamościom. Pierwszy tekst, którego autorką jest Adela Kożyczkowska, nosi tytuł *Pytając o tożsamość wspólnotową, czyli przypadek Kaszubów i ich religijność/wierzeniowość*. Perspektywa wspomnianej badaczki jest szczególnie cenna ze względu na jej osobiste doświadczenia związane z przynależnością do kaszubskiej społeczności i obserwacje dotyczące m.in. języka traktowanego jako szczególnie nośnik pamięci o kulturowej odmienności oraz wiary, która wbrew pozorom nie zawęża się jedynie do praktyk o charakterze chrześcijańskim. We wspomnianym tekście można znaleźć charakterystyczne dla Kaszub wzory kulturowe oraz związane z nimi aksjomaty koncentrujące się wokół kategorii ziemi, krwi, wiary i języka.

Rozważania na temat specyfiki kaszubskiej tożsamości można także znaleźć w tekście Artura Jabłońskiego pt. *O udziale polskiego Kościoła katolickiego w konstruowaniu tożsamości kaszubskiej*. Okazuje się bowiem, że wykorzystywanie m.in. podczas liturgii języka kaszubskiego jest dla żyjących na tamtych terenach ludzi niezwykle ważnym elementem zarówno w kontekście ich wewnętrznej identyfikacji, jak i zewnętrznego symbolu świadczącego o akceptacji ich odrębności kulturowej. Autor zauważył także, że pomimo zagrożeń związanych m.in. z polityczno-kościelnymi konotacjami silny związek Kaszubów z Kościołem powszechnym był ważną składową ich identyfikacji społeczno-kulturowej zarówno kiedyś, jak i teraz.

---

³ E. White, *Chrześcijański dom*, Warszawa 1990, s. 335.

Zainteresowanie podobnym obszarem badawczym można zauważyć w tekście *Kaszubszczyzna filarem tożsamości, kultury i religijności Kaszubów*, którego autorem jest Marian Miotk. Jednakże w tym tekście znacznie większy nacisk został położony na uwarunkowania historyczne, które doprowadziły m.in. do silnych więzi Kaszubów z rodzinami i wiarą, a także kontekst kulturowy. Dla wspólnoty kaszubskiej bardzo ważne są bowiem teksty literackie sporządzane w języku bliskim ich sercu, które przyczyniają się do rozbudzania poczucia przynależności. Wspomniany autor – podobnie jak jego poprzednik – podkreślił także potrzebę dowartościowania języka kaszubskiego ze strony Kościoła m.in. ze względu na podtrzymywanie wartości kulturowych i pielęgnowanie tradycji.

Czwartą część poświęconą refleksjom nad praktyką rozpoczyna tekst *Parabiblia Alexandra Fleka jako sposób prezentacji treści ewangelizacyjnych* autorstwa Ireny Bogaczowej i Aleksandry Parszewskiej. Wymieniony w tytule utwór jest przez niektórych uznawany za bardzo kontrowersyjny ze względu na przystosowany do młodzieży prosty, humorystyczny, łatwy w odbiorze język, w którym został napisany. Przełożona na ten styl historia biblijna cieszy się w Czechach dużą popularnością, jednocześnie rodząc pytanie o to, czy jest to przejawem zaniku granic pomiędzy tym, co należy do sfery sacrum i profanum, czy też skuteczną próbą odpowiedzi na potrzeby młodego pokolenia poszukującego przełożenia biblijnych historii na świat, w którym żyje współczesny człowiek.

Autorką tekstu *Ewangelizacja – katecheza – lekcja religii. O co chodzi i (kilka wskazówek) dlaczego nie wychodzi* jest Małgorzata Lewartowska-Żychowicz. To właśnie ona zwraca uwagę na to, że przekazywanie w ramach lekcji wyłącznie wiedzy religijnej nie wystarcza młodym ludziom. Ponadto relacje oparte na nauczycielskiej władzy i uczniowskim podporządkowaniu, ciągłe ocenianie i tłok nie sprzyjają katechetycznemu przekazowi treści związanych z moralno-aksjologicznymi przesłaniami. W związku z tym trudno dziwić się temu, że „szkolne nauczanie religii nie wydaje się [...] wypełniać w zadowalającym stopniu wszystkich założeń integralnie ujmowanej katechezy, w takim jej rozu-

mieniu, jakie podawane jest w katechetycznych dokumentach Magisterium Kościoła⁴.

Na tym, że dyskusje na temat sensu życia i tego, co dzieje się z człowiekiem po śmierci, nie są zarezerwowane wyłącznie dla katechetów, skupia się Marta Tiutiunnyk, która napisała tekst *Sacrum na godzinach polskiego – wiersze „Powieszony pomyłony” i „Samotność Jana Twardowskiego”*. Wspomniana autorka nie tylko przedstawia zarys interpretacyjny utworów i pokazuje, w jaki sposób można je wykorzystać podczas pracy z uczniami, ale przede wszystkim wskazuje na rozległe pole do dyskusji znajdujące się na pograniczu bieżących problemów młodych ludzi i aksjologii oraz eschatologii. W przywołanych przez nią wierszach pojawia się bowiem temat samotności, zwątpienia, poszukiwania sensu życia i odpowiedzi na pytanie, co jest po nim, co można powiązać nie tylko z poszukiwaniami o charakterze duchowym, ale także kulturowym ze względu na podejmowanie tych motywów również przez innych twórców. Ostatnia część omawianej publikacji pozostaje skoncentrowana na empirii. Aniela Różańska, autorka tekstu *(Nie)dialogiczne relacje interpersonalne katecheta–uczeń*, przede wszystkim zwraca uwagę na więzi, które są istotne także z perspektywy edukacji religijnej. Wspomniana badaczka nie tylko analizuje cechy i umiejętności, którymi dysponować powinien dobry katecheta, analizując w sposób szczególny rolę dialogiczności w edukacji religijnej, ale również dostrzega zagrożenia, z którymi w procesie edukacyjno-wychowawczym zmagać się mogą zarówno nauczyciele, jak i uczniowie. Kluczowe jest jednak uświadomienie sobie tego, że „kształtowanie tożsamości religijnej ucznia [...] opiera się bowiem na dwóch filarach: autonomii jednostki i poczuciu wspólnotowości”⁵.

Edukacja religijna w szkole w świetle wywiadów z trzynasto- i czternastolatkami stała się przedmiotem zainteresowania Marii Szczepskiej-Pustkowskiej. Przeprowadzone przez nią wywiady z młodymi ludźmi korespondują z alarmującymi statystykami publikowanymi m.in.

---

⁴ Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce, Kraków 2001, s. 15.

⁵ Ch. Taylor, *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, przeł. T. Gadacz, Warszawa 2001, s. 569.

przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, zgodnie z którymi coraz większy odsetek młodych ludzi rezygnuje ze szkolnych lekcji religii. Dzięki analizie dokonanej przez wspomnianą autorkę można jednak dostrzec, że niechęć uczniów do wspomnianego przedmiotu często związana jest nie tyle z kryzysem wiary lub pragnieniem porzucenia praktyk religijnych, ile z poczuciem nieadekwatności przekazywanych treści, brakiem zaangażowania katechety i prezentowaniem treści o charakterze religijnym w sposób nieprzystający do współczesnych trosk młodych ludzi.

O poczuciu nieadekwatności i nieprzygotowaniu pisała także Urszula Kolberová w tekście pt. *O kazaniach tradycyjnych i internetowych w świetle badań ankietowych*. Przeprowadzone przez nią badania wykazały, że pomimo wielu głosów niezadowolenia związanych z poziomem kazań wygłaszanych w tradycyjny sposób zastąpienie ich homiliami internetowymi nie byłoby możliwe. Jednakże tego typu materiały dostępne w sieci są chętnie wykorzystywane zarówno do poszerzenia swojej wiedzy, jak i pogłębiania wiary, podobnie jak strony internetowe, na których młodzi ludzie często szukają wsparcia i odpowiedzi na nurtujące ich pytania związane z duchowością. Wśród internetowych kaznodziejów cieszących się największą popularnością znaleźli się m.in. ks. Piotr Pawlukiewicz, o. Adam Szustak OP, abp Adam Ryś, o. Jan Andrzej Kłoczowski oraz o. Augustyn Pelanowski OSPPE.

Z kolei Anna Blokus-Szkodzińska, autorka tekstu *Świat wartości młodzieży – komunikat z badań*, która przeprowadziła z licealistami wywiady fokusowe, skoncentrowała się na wartościach szczególnie dla nich ważnych. Jest to temat niezwykle istotny, zwłaszcza zważywszy na fakt, że kolejne pokolenia potocznie określane są jako ci, którzy nie mają szacunku do nikogo i do niczego. Okazuje się jednak, że respondenci nie tylko cenili wartości hedonistyczne, ale także witalne, poznawcze (związane z prawdą i wiedzą), moralne (dotyczące dobra i miłości) oraz religijne. W związku z tym warto zadać sobie pytanie, czy apokaliptyczna wizja młodego pokolenia jest stanem faktycznym, czy też jedynie projekcją przedstawicieli starszego pokolenia.

W recenzowanej książce *Religijność i duchowość z perspektywy pedagogicznej od idei do empirii* nie tylko można znaleźć odpowiedź na pytanie, w jakim stosunku względem siebie mogą pozostawać teologia

i pedagogika, ale także zweryfikować wiele obiegowych opinii niemających potwierdzenia w dyskursie naukowym. Holistyczne ujęcie podejmowanych zagadnień sprawia, że wymienione w tytule światy idei i empirii przenikają się w zaskakujący sposób, ukazując interdyscyplinarność naczelných kategorii religijności i duchowości, a także nowe przestrzenie badawcze oczekujące na poddanie ich analizie i interpretacji przez kolejne pokolenia badaczy i badaczek.

Bibliografia:

- Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce, Kraków 2001.
- Fromm, Erich. *Dogmat Chrystusa*, przeł. J. Miziński. W: Erich Fromm, *Dogmat Chrystusa i inne pisma religioznawcze*. Lublin: Wydawnictwo Test, 1992.
- Taylor, Charles. *Źródła podmiotowości. Narodziny tożsamości nowoczesnej*, przeł. T. Gadacz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- White, Ellen. *Chrześcijański dom*. Warszawa: Chrześcijański Instytut Wydawniczy „Znaki Czasu”, 1990.
- Zielka, Sylwester. *Religia i edukacja w poglądach Nowych Ateistów*. W: *Religijność i duchowość z perspektywy pedagogicznej od idei do empirii*, red. M. Szczepaska-Pustkowska, S. Zielka, 91–110. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2022.